

บทที่ 4

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้มุ่งทำการศึกษาวิจัยกระบวนการถ่ายทอดความรู้ การรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรชาวไทยลื้อ และรวมถึงการยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยตามประเด็นเนื้อหาการวิจัยและได้อาศัยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกต จากบุคคลกลุ่มเป้าหมายอันได้แก่กำนัน แพทย์ประจำตำบล อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน หมอพื้นบ้านและผู้รับบริการ

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอเสนอผลการศึกษาวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นอันได้แก่

1. บริบทของชุมชนที่ศึกษา
2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้การรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรชาวไทยลื้อ
3. การยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร

บริบทของชุมชนที่ศึกษา

สถานที่ตั้งของชุมชน

หมู่บ้านแม่สาบ เป็น 1 ใน 11 หมู่บ้านของตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ หรือรู้จักในทางราชการว่า หมู่ที่ 1 ตำบลสะเมิงใต้ ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกของที่ว่าการอำเภอสะเมิง พิกัด เส้น 10 694847 ห่างจากที่ว่าการอำเภอสะเมิง 5 กิโลเมตร ห่างจากตัวอำเภอเมืองเชียงใหม่ ราว 50 กิโลเมตร ตามเส้นทางสะเมิง-เชียงใหม่

1. ลักษณะเขตหมู่บ้าน

1.1 เขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดกับบ้านกองขากน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลสะเมิงใต้
ทิศใต้	ติดกับลำน้ำแม่ชาน
ทิศตะวันออก	ติดกับบ้านน้ำริน หมู่ที่ 2 ตำบลสะเมิงใต้
ทิศตะวันตก	ติดกับบ้านแม่ชาน หมู่ที่ 1 ตำบลแม่สาบ

1.2 ขนาดพื้นที่

หมู่บ้านแม่สาบ มีขนาดพื้นที่ครอบคลุมเนื้อที่ราว 3,362 ไร่ แยกเป็นพื้นที่การเกษตร 2,747 ไร่ (ที่นา 1,047 ไร่ ที่ไร่ 1,700 ไร่) ที่อยู่อาศัย 250 ไร่ และที่สาธารณะ 95 ไร่

บ้านแม่สาบ เป็นหมู่บ้านที่มีถนนตัดผ่านไปยังตำบลอื่น ๆ อีก 3 ตำบล ทำให้เป็นศูนย์กลางการติดต่อกันระหว่างชาวบ้านทั้ง 3 ตำบลนี้มาก

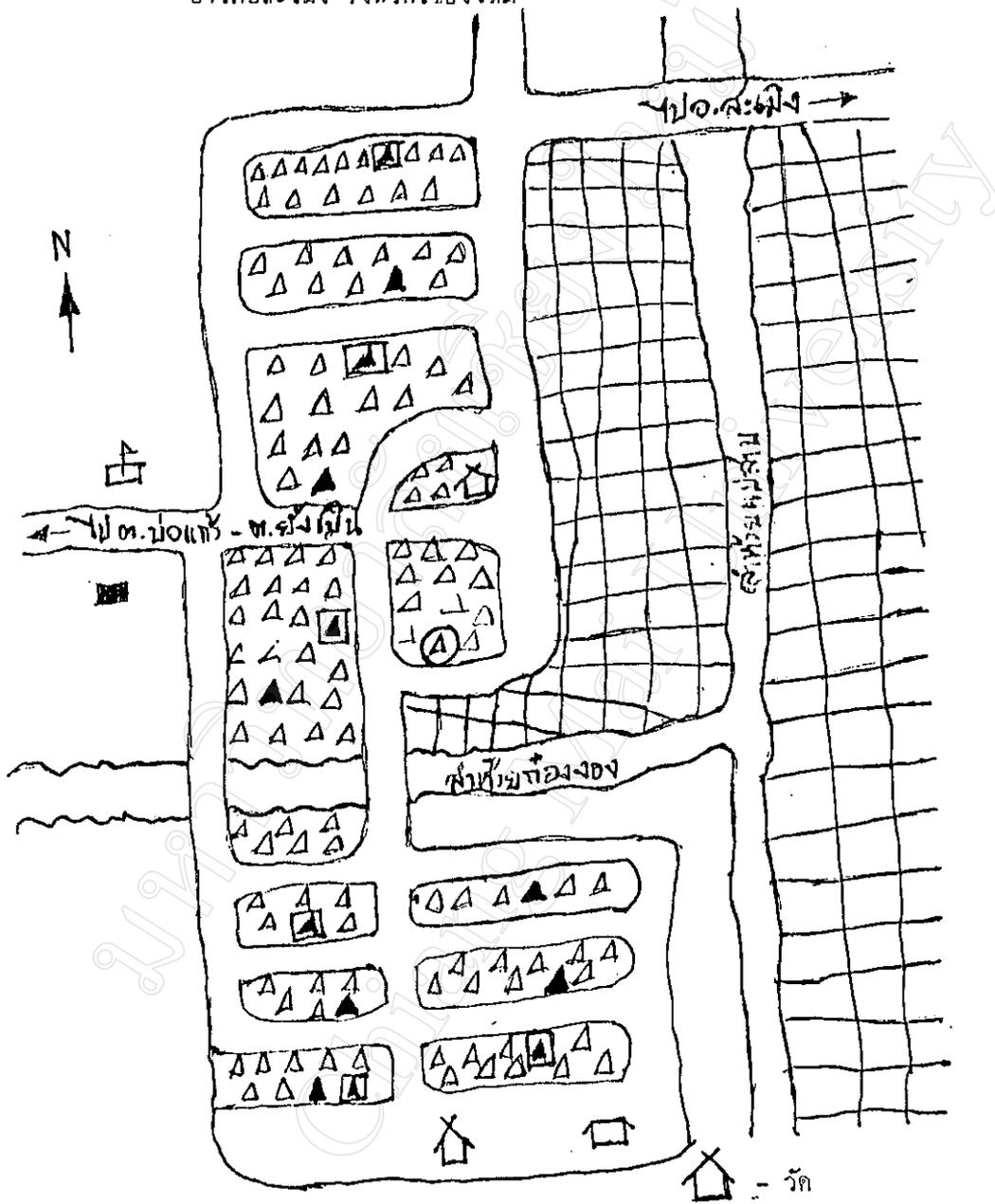
2. ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

ชาวบ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกระจุก แบ่งออกเป็น 2 กระจุกใหญ่ ๆ คือ หมู่บ้านแม่สาบเหนือ ประกอบด้วยบ้านจำนวน 148 หลังคาเรือน และบ้านแม่สาบใต้ ประกอบด้วยบ้านจำนวน 163 หลังคาเรือน แต่ชาวบ้านแบ่งครัวเรือนเพื่อสะดวกในการปกครอง ออกเป็น 15 คุ้ม

3. การคมนาคม

เนื่องจากหมู่บ้านตั้งอยู่ศูนย์กลางการเดินทางไปตำบลอื่น ๆ อีก 3 ตำบล จะมีรถรับจ้างประจำวิ่งผ่านหมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นรถวิ่งไปอำเภอเมืองเชียงใหม่ ในช่วงเวลา 06.00 น.-18.00 น. หากจำเป็นต้องโดยสารด้วยพาหนะดังกล่าว จะต้องออกมาคอยอย่างน้อยหนึ่งชั่วโมง ถึงแม้ว่าจะมีเส้นทางเดินทางสะดวก แต่ยานพาหนะยังไม่สะดวกนัก โดยเฉพาะเจ็บป่วยหรือกรณีเร่งด่วน ดังนั้น จึงต้องใช้รถจักรยานยนต์ซึ่งชาวบ้านนิยมใช้มาก

แผนภาพที่ 3 แสดงที่ตั้งบ้านเรือนและสถานที่ทั่วไปบ้านแม่สาม หมู่ที่ 1 ตำบลละมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

- △ - บ้านผู้ใหญ่บ้าน
- - ฝั่เนื้อบ้าน
- ถนนภายในหมู่บ้าน
- ▲ - บ้านหมอพื้นบ้าน
- ศาลาประชาคมไทย
- △ - บ้านประชาชน
- - บ้าน อสม.
- - โรงเรียน
- # - พุ่่งนา

สำหรับการคมนาคมติดต่อกับหมู่บ้านข้างเคียงมีถนนดินลูกรังซึ่งใช้ติดต่อกันระหว่าง ตำบลบ่อแก้ว ตำบลยั้งเมิน และตำบลแม่สาบ ถนนอยู่ในสภาพใช้ได้ในทุกฤดูแล้ง ส่วนฤดูฝนถนนจะถูกน้ำฝนชะล้างตัดขาดและเป็นโคลนการสัญจรลำบากมาก

ส่วนการสัญจรติดต่อกันในหมู่บ้าน นิยมใช้การเดินวันแต่กรณีเร่งด่วนจะใช้รถจักรยานยนต์ (หากมี)

องค์ประกอบด้านกายภาพ

1. ลักษณะและประเภทของดิน

ดินของบ้านแม่สาบ เป็นพื้นที่ราบลุ่มประกอบด้วยดิน 2 ชุด ชุดที่ 1 เป็นดินปากช่อง ลอนลาด เป็นดินลึกมีการระบายน้ำได้ดี เนื้อดินเป็นดินเหนียวสีน้ำตาลแดงถึงน้ำตาลคล้ำ คล้ายดินชุดแม่แดง ปฏิกิริยาของดินเป็นกรดเล็กน้อยจนถึงปานกลาง มีค่า อยู่ 6.0-6.5 ลดลงตามความลึก พื้นที่ลาดเอียง Slope-16% มีอินทรีย์วัตถุ 1.20-1.82%

ชุดที่ 2 เป็นดิน Alluvial Complex (AC) เป็นดินที่พบตามบริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่สาบ และลำห้วยก่องทอง ประกอบด้วยชุดดินหลายชุดรวมกันเกิดขึ้นเป็นหย่อม ๆ ที่สลับซับซ้อนจนไม่สามารถแยกอาณาเขตออกจากกัน จึงรวมกันเป็นดิน Alluvial Complex

สรุปได้ว่าเป็นดินที่มีธาตุอาหารปานกลาง ระดับน้ำใต้ดินลึกประมาณ 6-12 เมตร ในพื้นที่ราบเหมาะสมเป็นพื้นที่กสิกรรมถาวรได้เป็นอย่างดี

2. แหล่งและปริมาณของน้ำ

การใช้น้ำในบ้านแม่สาบ สามารถแยกได้ 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

- 1) น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค (ทั้งดื่มกินและใช้ในชีวิตประจำวัน)
- 2) น้ำเพื่อการเกษตร ซึ่งแยกเป็น
 - น้ำสำหรับเลี้ยงวัว ควาย
 - น้ำสำหรับทำการเกษตร

ไม่ว่าจะเป็นน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคหรือเพื่อการเกษตร ต่างก็อาศัยน้ำจากลำน้ำแม่สาบเป็นสำคัญ ส่วนในหน้าแล้งในช่วงเดือนธันวาคม - เมษายน ก็จะใช้ น้ำจากบ่อน้ำต้นเสวริม ซึ่งลำน้ำแม่สาบจะขาดแห้งในช่วงนี้ แต่บ้านแม่สาบก็สามารถทำการเกษตรปลูกพืชหมุนเวียนได้ตลอดปี ซึ่งในช่วงฤดูฝนก็มีน้ำใช้อย่างบริบูรณ์ จากการรายงานของสถานีทดลองข้าวและธัญพืชเมืองหนาวปางตะ อำเภอสะเมิง พบว่าบ้านแม่สาบอยู่สูงจากระดับน้ำทะเล 1,260 ฟุต ปริมาณน้ำฝนช่วงนี้ พ.ศ. 2532 - 2536 นับว่ามีปริมาณมากพอสมควร มีค่าเฉลี่ย 1,500 - 2,105 มิลลิเมตรต่อปี โดยจะเริ่มตกในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน และตกชุกในช่วงเดือนสิงหาคม - พฤศจิกายน

จากการพูดคุยกับชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า ในปี พ.ศ.2532 เป็นปีที่ฝนตกต้องตามฤดูกาลดี แต่ปัจจุบันไม่ค่อยตกต้องตามฤดูกาล มีปริมาณลดน้อยลง ดังจะเห็นจากลำน้ำแม่สาบจะแห้งขาดชั้นทุกปี ชาวบ้านตั้งข้อสังเกตว่า การขุดบ่อน้ำต้นจากเดิม 5-6 เมตร จะขุดลึกเพิ่มขึ้นเป็น 10-12 เมตร และจากข้อมูลของหน่วยอนุรักษ์ต้นน้ำเชียงใหม่ 15 พบว่า ป่าบริเวณต้นน้ำแม่สาบถูกทำลายลงประมาณ 20% จึงยืนยันตามความเชื่อที่ว่าป่าต้นน้ำถูกทำลายจะทำให้ น้ำได้ผิวดินลดลง

สำหรับน้ำที่ใช้ดื่มกิน ใช้ในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านได้ร่วมกันทำประปาหมู่บ้าน โดยอาศัยน้ำจากบ่อน้ำต้นสบไล่ถึงไว้ที่เชิงเขา และปล่อยไหลลงตามธรรมชาติ ทุกบ้านจะมีน้ำประปาใช้น้ำสำหรับเลี้ยงวัว ควาย อาศัยน้ำจากลำน้ำแม่สาบและลำห้วยก้องงอง และหนองน้ำสาธารณะซึ่งมีน้ำอยู่ตลอดปี

สำหรับน้ำเพื่อทำการเพาะปลูกพืชได้แก่ ข้าว ถั่วเหลือง กระเทียม สตรอเบอร์รี่และผัก อาศัยน้ำจากลำน้ำแม่สาบและบ่อน้ำต้น ทำการเพาะปลูกหมุนเวียนกันตลอดปี

3. ภูมิอากาศและอุณหภูมิ

ภูมิอากาศของหมู่บ้านแม่สาบเป็นเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ของภาคเหนือของประเทศไทย ประกอบด้วยภูมิอากาศ 3 ฤดูกาล ได้แก่

ฤดูฝน ฝนจะตกปริมาณปานกลางมักจะตกชุกในเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน

ฤดูหนาว อากาศค่อนข้างหนาวอุณหภูมิต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส (ปี 2536) จากการรายงานของสถานีทดลองข้าวและธัญพืชเมืองหนาว ปางตะ อำเภอสะเมิง

ฤดูร้อน อากาศค่อนข้างเย็นสบาย อุณหภูมิสูงสุด 38.02 องศาเซลเซียส ความชื้นสัมพัทธ์ 65.08 - 84.63% (ปี 2536) จากการรายงานของสถานีทดลองข้าวและธัญพืชเมืองหนาวอำเภอสะเมิง

4. ทรัพยากรป่าไม้

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบ้านแม่สาบ ในปี 2495 นั้น ทำให้ทราบ ว่าบริเวณแถบนี้เคยเป็นป่าทึบหนาแน่น อากาศเย็น ผู้อยู่อาศัยต้องกางป่าเพื่อทำไร่ มีความเป็นอยู่ลำบากมาก เสี่ยงภัยจากสัตว์ป่าและโรคภัยไข้เจ็บ ใช้น้ำหรือมาลาเรีย มีระบาดอยู่มาก นานวันชาวบ้านขยายครอบครัวตั้งรกรากเพิ่มขึ้น จนปี พ.ศ.2501 ชุมชนนี้จึงได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

5. สาธารณสมบัติและสาธารณสถาน

สาธารณสมบัติที่สำคัญได้แก่ เงินสนับสนุนจากศูนย์ประสานงานทหารกองหนุนแห่งชาติ สำนักเลขาธิการ กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (ศกนช. กอ. รมน.) ให้แก่องค์กรทหารกองหนุนหมู่บ้านแม่สาบ เพื่อเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนให้กู้ยืมซื้อปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช โดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาทต่อเดือน ซึ่งมีสมาชิก 240 คน ขณะนี้ (สิ้นปี 2536) มีเงินกองทุนทั้งสิ้น 583,910 บาท

6. ความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐาน

หมู่บ้านแม่สาบเป็นหมู่บ้านดั้งเดิม จากคำบอกเล่าของอาจารย์ ไกรศรี นิมนานเหมินทร์ นักโบราณคดีเมืองเหนือว่า เมื่อประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา ระหว่างปี พ.ศ. 2150-2350 ดินแดน

แห่งนี้ เป็นป่าใหญ่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยจตุบาท ทวีนาททุกชนิด และมวลหมู่แมกไม้มานานานับพันปีซึ่งในกาลครั้งนั้น อาณาจักรล้านนาแทบจะลุกเป็นไฟด้วยภัยสงคราม เพื่อแย่งชิงอำนาจระหว่างแคว้นต่าง ๆ ในอาณาจักร การขยายอำนาจของพม่าเป็นศึกที่สู้รบกันอย่างรุนแรงและยาวนาน ทั้งยังเกิดจลาจลในเมืองเชียงใหม่ สถานการณ์วุ่นวายยุ่งเหยิง ชาวบ้านหลบหนีภัยสงคราม หอบลูกจูงหลานแตกฉานซ่านเซ็นไปคนละทิศละทาง จนเมืองเชียงใหม่จะกลายเป็นเมืองร้าง เมื่อปี พ.ศ. 2318 สันนิษฐานว่าเป็นยุคที่เรียกว่า "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ชาวไทยลื้อ (ซึ่งเป็นชนเผ่าพื้นเมืองเหนือ มีภาษาพูดและการแต่งกายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ไม่เหมือนคนพื้นเมืองทั่วไป ซึ่งสำเนียงการพูดของชาวไทยลื้อจะคล้าย ๆ "ชว่ยอง" ที่อาศัยมากในจังหวัดลำพูน) และชาวกะเหรี่ยง ได้อพยพหนีภัยสงคราม กะเหรี่ยงได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าศาลา ส่วนไทยลื้อมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านแม่สาบ เมื่อ พ.ศ. 2324 จากการบอกเล่าของพ่อหลวงบัน พุทธโส อายุ 81 ปี ได้เล่าว่า บรรพบุรุษได้ย้ายถิ่นฐานจากแคว้นสิบสองปันนา เมืองเชียงรุ่ง ประเทศจีน ในสมัยพ่อขุนเม็งรายมหาราช ที่ไปรบกับพม่าแล้วกวาดต้อนชาวไทยลื้อ ไทยเขิน ไทยยอง มาจากแคว้นสิบสองปันนา ประมาณปี พ.ศ. 2315 มาครั้งแรกมี 9 ครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นคนเลี้ยงช้างให้พ่อขุนเม็งรายมหาราช เพราะที่บ้านแม่สาบมีทำเลที่เหมาะสม มีลำห้วย หนองน้ำแม่สาบ และป่าเขาลักษณะอ่างกระทะ เหมาะสมเลี้ยงช้างไว้ออกศึก

ตระกูลในหมู่บ้านที่เป็นตระกูลใหญ่คือ ตระกูลยะมะโน สาธุเม พุทธโส ซึ่งเป็นตระกูลดั้งเดิมตั้งแต่ย้ายถิ่นฐานมาแต่แรก จากนั้น 3 ตระกูลนี้มีการแต่งงานกันสลับกันไปมาจนเป็นครอบครัวที่มีวงศ์ตระกูลเป็นญาติกันทั้งหมู่บ้าน เพราะเอกลักษณ์ของชาวไทยลื้อจะรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่ออันดั้งเดิมที่สืบทอดกันมากกว่า 200 ปี จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ผู้วิจัยก็ได้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน และนอกจากวัดเป็นศูนย์กลางที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไทยลื้อ บ้านแม่สาบซึ่งยังมี "เสื่อบ้าน" ซึ่งได้สร้างเป็นศาลาอยู่ในที่สาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านซึ่งในเดือน 9 (เหนือ) เดือน 7 (ใต้) วันขึ้น 14 ค่ำของทุกปีชาวบ้านแม่สาบทุกครัวเรือนจะมาร่วมกันจัดเลี้ยงเสื่อบ้านโดยพร้อมเพรียงกัน โดยมีผู้อาวุโส

ของหมู่บ้านเป็นผู้เฝ้าประจบพิธีกรรม ส่วนพิธีกรรม ชนบธรรมนิยมประเพณีต่าง ๆ ในชุมชนก็จะเหมือนเช่นกันกับชาวพื้นเมืองเหนือโดยทั่วไป

การทำมาหากินของชาวบ้านแม่สาบในอดีตจนถึงปัจจุบัน ต้องอาศัยการประกอบอาชีพ การเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก มีความแตกต่างกันระหว่างอดีตกับปัจจุบัน เพราะสังคมไทยได้แปรเปลี่ยนไปตามกระแสของการพัฒนาประเทศไทย ที่พยายามมุ่งเน้นความทันสมัย ชาวบ้านแม่สาบสมัยก่อนทำการเกษตรเพื่อยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเหลือจากการเลี้ยงชีพจึงจะนำไปแลกเปลี่ยน แต่ปัจจุบันนี้ได้ทำการเกษตรผลิตเพื่อขาย มุ่งเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังนั้นพืชผลหรือสัตว์เลี้ยงจึงมุ่งเน้นพืชและสัตว์เศรษฐกิจที่มีราคาดี และชาวบ้านแม่สาบส่วนใหญ่แล้วมีฐานะทางเศรษฐกิจดี จะเห็นได้จากทางกายภาพ เช่น บ้านเรือน พาหนะและสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตตลอดถึงถนนหนทางและมีร้านค้าเล็ก ๆ มากมายถ้าเปรียบเทียบกับขนาดชุมชนซึ่งไม่ใหญ่มาก

ชาวบ้านแม่สาบมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย และจะเป็นเครือญาติกันเพียง 3 ตระกูลเท่านั้น ดังนั้นความเป็นพี่น้อง การช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงเหมือนกับชาวชนบทในอดีตที่มีการถ่ายทอดความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ให้แก่เครือญาติของตนเองและเพื่อนบ้าน เช่น การดูแลสุขภาพพยาบาลสุขภาพของตนเอง ซึ่งในอดีตถนนหนทางไปมาลำบาก ถ้ามีคนเจ็บป่วยมากจะต้องแบกหามกันไปรักษาที่ตัวอำเภอ ดังนั้น คนในชุมชนจึงให้ความสนใจที่จะเรียนรู้ในการรักษาพยาบาลตนเองแบบหมอพื้นบ้านเกี่ยวกับยาสมุนไพร คาถา พิธีกรรมไสยศาสตร์ เพื่อทำการรักษาเยียวยาผู้เจ็บป่วยและ ได้มีการสืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่นจนเหลือให้เห็นในปัจจุบันนี้

4. โครงสร้างทางสังคมของชุมชนและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

4.1 การตั้งบ้านเรือนในชุมชน

ชุมชนบ้านแม่สาบได้ตั้งบ้านเรือนตามสองฟากของถนนเข้าสู่หมู่บ้าน และบ้านเรือนทั้งสองฟากถนนที่อยู่ลึกเข้าไป ก็มีการจัดอาณาเขตบ้านเรือนด้วยรั้วรอบขอบชิดชัดเจน ซึ่งโดยภาพรวมแล้วบ้านเรือนของชาวบ้านแม่สาบได้ตั้งอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ ๆ เพียงกลุ่มเดียวไม่กระจัดกระจายกันออกไป บ้านเรือนมีทั้งหมด 311 หลังคาเรือน และบ้านเรือนทุกหลังคาเรือนมีลักษณะมั่นคงแข็งแรง มีรั้วรอบขอบชิดแสดงอาณาเขตแน่นอน มีถนนลาดยางมะตอยและถนนคอนกรีตไม่ไผ่ภายในชุมชนและสะอาดสอาด

ซึ่งพื้นที่ชุมชนบ้านแม่สาบ มีทำเลที่ตั้งในลักษณะที่ราบเชิงเขา ดังนั้นการจัดแนวเขตของการตั้งบ้านเรือนจึงดูเป็นลักษณะที่น่าอยู่อาศัย และยังมีลำคลองน้ำแม่สาบไหลผ่านเพื่อในการกสิกรรมตามไร่ของประชาชนที่อยู่ติดกับหมู่บ้าน

4.2 สถาบันครอบครัวในชุมชน

ลักษณะครอบครัวของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบส่วนใหญ่ จะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว เมื่อมีบุตรธิดาพอโตขึ้นมีครอบครัวก็จะแยกไปตั้งบ้านเรือนของตนเอง ซึ่งจะมีน้อยมากที่ยังอยู่รวมกันกับพ่อแม่ที่บ้าน ในลักษณะครอบครัวขยาย จะมีครัวเรือนอยู่ 311 ครอบครัว แต่มีบ้านเรือน 304 หลังคาเรือน ซึ่งมีเพียง 7 ครอบครัวเท่านั้นที่เป็นครอบครัวขยาย นอกนั้นเป็นครอบครัวเดี่ยว

การแต่งงาน นิยมการแต่งงานเพียงครั้งเดียวเช่นเดียวกับวัฒนธรรมของคนไทยและคนพื้นเมืองเหนือทั่วไป เป็นัวเดียวเมียเดียว นอกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิตหรือหย่าร้าง แต่ละครอบครัวไม่นิยมมีบุตรมาก ประมาณ 1-3 คนเท่านั้น เนื่องจากว่าในระยะหลังทางราชการได้รณรงค์ให้ประชาชนคุมกำเนิดเพื่อไม่ให้มีบุตรมาก โดยให้ชาวบ้านคุมกำเนิดด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งนับว่าได้ผลดีในชุมชนนี้ แต่ในสมัยก่อนรุ่นผู้ใหญ่และรุ่นอาวุโสนิยมให้มีบุตรมาก

เพื่อให้บุตรช่วยเหลือครอบครัวในการประกอบอาชีพเมื่อโตขึ้นแล้ว และยังมีอยู่ร่วมกันแบบครอบครัวขยายอีกด้วย แต่ปัจจุบันครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว ดังนั้น ส่วนใหญ่จึงต่างคนต่างทำมาหากินของแต่ละครอบครัว ส่วนการช่วยเหลือก็อยู่กันเองมีอยู่ในระบบเครือญาติ ซึ่งเครือญาติในชุมชนแห่งนี้มีความเกี่ยวโยงกันในตระกูลใหญ่ ๆ 3 ตระกูล ได้แก่ตระกูล ยะมะโนสาธุม และนุทธโส

ความสัมพันธ์ทางสังคมของทั้งสามตระกูล เป็นความสัมพันธ์ ที่มีความเป็นญาติพี่น้องและสนิทชิดเชื้อกัน เนื่องจากส่วนใหญ่แล้วมักจะแต่งงานกันระหว่างสามตระกูลและจะมีไปแต่งงานกับตระกูลเล็กในชุมชนและนอกชุมชนก็มีบ้างแต่ไม่มากนัก หากจะโยงใยสายสัมพันธ์กันแล้วจะเป็นญาติพี่น้องกันแทนที่นั่น และการที่ความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นนี้จึง เป็นผลให้เกิดเครือข่ายทางสังคมที่แน่นแฟ้นและทำให้เครือข่ายสังคมของชุมชนบ้านแม่สาบ ได้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ดี มีการถ่ายทอดและกล่อมเกลாதงสังคมของชุมชน เช่น ในกรณีการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร ได้มีการบอกเล่า อธิบาย ถ่ายทอดการเรียนรู้ให้แก่คนรุ่นหลัง ๆ ได้สืบทอดกันมา ซึ่งพอจะเห็นได้อยู่ในปัจจุบันหลายเรื่อง อาทิ ถ้ามีบาดแผลก็จะนำเอาใบสาบเสื่อมาทุบแล้วปิดที่แผลห้ามเลือดไหล และรวมถึงการถ่ายทอดการเรียนรู้การเป็นหมอนพื้นบ้านให้แก่วงศ์ญาติ เพื่อเป็นวิชาความรู้ติดตัว เก็บไว้ใช้เมื่อยามจำเป็นในครอบครัวและช่วยเหลือผู้อื่นเหล่านี้เป็นต้น

วิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชุมชน ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์และได้สังเกตเห็นพออธิบายได้ดังนี้ การดำรงชีวิตของชาวบ้านแม่สาบเผ่าไทยลื้อ ก็มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่เช่นเดียวกับบ้านอื่น ๆ ในภาคเหนือ ดังนั้นการศึกษาแบบไม่เป็นทางการจะเป็นการศึกษาที่มนุษย์จะพึงได้รับเป็นอันดับแรก นั่นก็คือ การขัดเกลาทงสังคมของปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ในระดับครอบครัวเป็นผู้ให้ความรู้แก่ลูกหลานในเรื่องต่าง ๆ ตามวัยลูกหลาน ตั้งแต่เด็กรู้ความจนกระทั่งเติบโต ซึ่งถือได้ว่าเป็นการรับผิดชอบของผู้ใหญ่ที่มีต่อเด็กทั้งบุตรหลานและคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วยจนกระทั่งเติบโตก็จะสั่งสอนเรื่องการทำมาหากิน โดยเฉพาะเกี่ยวกับอาชีพเกษตรกร ซึ่งเป็น

อาชีพของคนชนบทดั้งเดิม เนื่องจากว่าคนชนบทที่มีชีวิตอยู่ได้ก็โดยอาศัยจากการเกษตรกรรมและ
 ธรรมชาติเป็นพื้นฐาน การอบรมสั่งสอนก็จะ เป็นรูปของการปฏิบัติจริงและการบอกเล่าที่สืบทอดมา
 จากบรรพบุรุษ แต่ในปัจจุบันสังคมได้เปลี่ยนไป ก็ทำให้การเรียนรู้ของประชาชนจากภายนอกมี
 มากขึ้น เช่น จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ จากพ่อค้า จากการศึกษา ตามอัครยาตย์ นั่นคือเรียนรู้ได้จาก
 หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น และการศึกษาจากระบบที่องค์กรภายนอกชุมชนได้มาจัดให้ เช่น

- สำนักงานเกษตรอำเภอ ได้ฝึกอบรมกลุ่มผู้ปลูกกระเทียม นำวัสดุการ
 เกษตร เช่น ปุ๋ยเคมี เครื่องมือการเกษตรมาบริการ และยังได้ฝึกอบรมการออมทรัพย์ให้แก่
 เกษตรกร โดยการจัดตั้งกองทุนเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรด้วยกันเองของสมาชิก และอบรมการปลูก
 พืชแบบผสมผสาน เช่น ข้าว ถั่วเหลือง กระเทียม เป็นต้น นอกจากนี้ได้อบรมการถนอมอาหาร
 ให้แก่กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร

- สำนักงานปศุสัตว์อำเภอ ได้ฝึกอบรมการเลี้ยงสัตว์ เช่น เบ็ดเทศ หมู
 - สำนักงานป่าไม้อำเภอ ได้ฝึกอบรมการอนุรักษ์ป่าไม้
 - สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ ได้ฝึกอบรมการดูแลสุขภาพของ
 ประชาชนในเรื่องต่าง ๆ เช่น โรคเอดส์ และการรับบริการสาธารณสุขมูลฐานทั้งสถานีนอามัย
 ตำบลและโรงพยาบาล

การจัดการศึกษานอกระบบของหน่วยงานต่าง ๆ นี้ได้จัดฝึกอบรมให้แก่
 ประชาชนบ้านแม่สาบที่ผ่านมา นับว่าเป็นการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถให้แก่ประชาชนได้เรียนรู้
 จากการฝึกอบรมจะเห็นได้ว่า ประชาชนทุกครัวเรือนมีรายได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมดี
 ขึ้นกว่าสมัยก่อน และประกอบกับชุมชนบ้านแม่สาบมีศักยภาพในด้านอื่น ๆ เช่น แหล่งน้ำมีพอเพียง
 แก่การเกษตรตลอดปี ซึ่งกล่าวโดยสรุปการจัดการศึกษานอกระบบที่องค์กรภายนอกได้เข้าไปจัด
 การเรียนรู้ให้แก่ประชาชน ไม่ได้จัดบ่อยครั้งมักจะจัดในหลักสูตรระยะสั้น ๆ ในระหว่างโครงการ
 ที่สำคัญ ๆ เช่น โครงการเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น

4.3 เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพของชุมชน

ชาวบ้านแม่สาบในอดีตได้มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่นเดียวกับบ้านอื่น ๆ ในภาคเหนือทั่ว ๆ ไป นั่นก็คือ การประกอบอาชีพเพื่อการบริโภคหรือเพื่อยังชีพ และเพียงพอสำหรับพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปีและหากเหลือก็นำไปแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคที่ตนเองขาดแคลน ส่วนนามีการปลูกข้าวเหนียวเป็นพืชหลักในการประกันความมั่นคงของชีวิตในรอบปีหนึ่ง ๆ นอกจากนั้นก็จะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว เช่น กระเทียมและถั่วชนิดต่าง ๆ บางคนก็ออกหาของป่าไม่ว่าจะเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหาร และสัตว์ป่าซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านออกไปในด้านทิศเหนือ และการเข้าป่ามักจะไปหาพวกสมุนไพรรักษาโรค เพื่อนำมาใช้ในครอบครัวและช่วยเหลือคนเจ็บป่วยในหมู่บ้าน

จนกระทั่งปี 2525 เป็นต้นมา ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านแม่สาบเปลี่ยนไปจากเดิม เนื่องจากการคมนาคมจากจังหวัดเชียงใหม่เข้าสู่ตัวอำเภอสะเมิงได้ทำ เรียบร้อยเป็นถนนลาดยาง ทำให้ชุมชนบ้านแม่สาบรองรับความเจริญจากตัวเมืองมีการค้าขายกับชุมชนต่างชุมชนมากขึ้น รวมทั้งมีสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้าก็เข้ามา จึงมีการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เรื่องของการใช้เครื่องไฟฟ้าต่าง ๆ มากขึ้น เช่น วิทยุ ตู้เย็น หม้อหุงข้าว เป็นต้น กล่าวโดยสรุปเมืองมีความเจริญเข้ามาในชุมชน นอกจากจะมีอาชีพด้านเกษตรกรรมแล้วชาวบ้านแม่สาบยังมีรายได้ส่วนอื่นโดยใช้เวลาว่างเว้นจากการทำการเกษตรกรรม ได้แก่ อาชีพบริการ โดยไปรับจ้างทำงานก่อสร้างในตัวอำเภอสะเมิง อำเภอเมืองเชียงใหม่ซึ่งจะไปในลักษณะไปกลับ โดยมีรถยนต์รับจ้างในหมู่บ้านรับส่ง เนื่องจากไม่ห่างไกลมากนัก ซึ่งอาชีพบริการนี้ทำรายได้ดีพอสมควร โดยเฉลี่ยคนละ 20,000 บาทต่อปี บางครอบครัวก็ทำกิจการร้านค้าเล็ก ๆ ภายในหมู่บ้านเป็นร้านขายของชำ 5 ร้าน ร้านขายอาหาร 2 ร้าน ร้านเสริมสวยสตรี 2 ร้าน ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า 2 ร้าน จะสังเกตได้ว่าบ้านแม่สาบมีรายได้หลายทาง จึงทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี จะเห็นได้จากแทบทุกครัวเรือนมีการสร้างบ้านเรือนที่มั่นคงถาวรทันสมัย และได้รับการศึกษาถ้วนหน้า

4.4 ความเชื่อ จารีต ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

ชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาที่ชาวบ้านได้สืบทอดจากบรรพบุรุษนานมากกว่า 200 ปี จะเห็นได้ว่าวัดบ้านแม่สาบมีถึง 2 วัด และสร้างขึ้นเมื่อ 180 ปี และ 105 ปี ตามลำดับ ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญแก่สถาบันสงฆ์ของชาวบ้านทุกครัวเรือนไปร่วมทำบุญในโอกาสต่าง ๆ นี้ได้สืบทอดมาช้านาน เช่น วันพระ วันสำคัญทางศาสนา วันสงกรานต์ ตลอดถึงเป็นสถานที่จัดพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน เช่น พิธีกรรม "กินข้าวใหม่" (ทานข้าวใหม่) เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านได้เก็บเกี่ยวข้าวแต่ละปีเสร็จแล้ว ทุกครัวเรือนก็จะนำเอาข้าวใหม่มาร่วมทำบุญร่วมกันที่วัด นอกจากนั้นวัดยังเป็นสถานที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้านเช่น โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ จัดสถานที่ประชุมอบรมสัมมนา กลุ่มพลังมวลชน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ที่มาขอความร่วมมือและเปิดศูนย์กลางการพบปะของชาวบ้าน

ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่ชาวบ้านไทยลื้อบ้านแม่สาบให้ความนับถือสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนบัดนี้ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผี ทั้งสองอย่างซึ่งดูแล้วแยกไม่ออกว่าอะไรคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรคือผี แต่ความเชื่อบางอย่างก็เป็นได้ทั้งสองอย่าง ความเชื่อของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบ พอจะอธิบายได้ดังนี้

"เสื่อบ้าน" ซึ่งชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบได้สร้าง "หอ" หรือ "ศาล" (มีลักษณะคล้ายบ้านขนาดเล็ก) สำหรับใช้ประกอบพิธีกรรม ตั้งอยู่ที่สาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ให้ความนับถือเป็นอย่างมาก ซึ่งมีความเชื่อว่า "เสื่อบ้าน" จะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพที่คอยขจัดปัดเป่าภัยพิบัติให้แก่หมู่บ้านและให้หมู่บ้านเป็นสิริมงคล ซึ่งความรู้สึกลงใจในเรื่องนี้ ทำให้ชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบทุกครัวเรือนจะต้องมาร่วมกันเลี้ยง "เสื่อบ้าน" ทุกปีในช่วงเดือน 9 เหนือ และชาวบ้านก็จะหยุดการไปทำมาหากินทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน เพื่อร่วมกันประกอบพิธีกรรมนี้ ผู้ที่เป็นผู้ในการประกอบพิธีกรรมเลี้ยง "เสื่อบ้าน" เรียกว่า "ตั้งข้าว" ซึ่งชาวบ้านมีระบบคิดของชาวบ้านเองมาตั้งแต่ดั้งเดิม การเลือกผู้นำในการประกอบพิธีกรรม (ตั้งข้าว) โดยจะคัดเลือกผู้ชายที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรงและเคร่งครัดในศีลธรรม ถ้าหากผู้นั้นตายก็จะเลือก "ตั้งข้าว" คนใหม่สืบทอดต่อไป บรรดาเครื่องเซ่นก็จะเป็หมู

โดยทำเป็นลาบ ต้ม เป็นหลัก แล้วจะมีพวกขนม เหล้าและข้าวตอก ดอกไม้ ภูปเทียน เมื่อเสร็จแล้ว ทุกครัวเรือนก็นำเอาบรรดาเครื่อง เช่นทั้งหลายไปรับประทานกันที่บ้าน

ส่วนความเชื่อด้านอื่น ๆ นั้น ก็สุดแล้วแต่แต่ละครัวเรือนจะนับถือ ขอกกล่าวเพียงย่อ ๆ ดังนี้

- ผีขุนน้ำ ชาวบ้านเชื่อว่าแม่น้ำที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ในการเกษตรกรรมนั้นมีเจ้าของรักษาและจะมีการเซ่นไหว้ ซึ่งเรียกว่า เลี้ยงผีขุนน้ำ และชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบจะเลี้ยงผีขุนน้ำห้วยแม่สาบ อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านในเดือนมิถุนายนของทุกปี

- ผีไร่ผืนนา ชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อว่าไร่นามีผีปกปักรักษาอยู่ และชาวบ้านมีระบบคิดที่ว่า ก่อนจะทำไร่ทำนาจะต้องบอกให้เจ้าที่เจ้าทางทราบ เพื่อเป็นการขออนุญาตเจ้าที่และรวมตัวขอให้ช่วยพิทักษ์รักษาทางออกงามได้ผลผลิตดี การเลี้ยงผีไร่ผืนนาจะทำกัน 2 ครั้งคือก่อนทำไร่ทำนาและช่วงจะ เก็บเกี่ยวซึ่ง เป็นการบอกถึงความกตัญญูรู้คุณต่อเจ้าที่ไร่นา

- ผีต้นข้าว ชาวบ้านบางครอบครัวจะมีการเลี้ยงดูผีต้นข้าว เนื่องจากบางครอบครัวยังมีความเชื่อว่า ถ้าต้นข้าวออกรวงเขียวแล้วก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยดูแลให้ต้นข้าวที่ออกรวงไม่เสียหายพ่นภัยต่าง ๆ

ส่วนประเพณีต่างๆ ชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบ ก็จะปฏิบัติสืบทอดกันมาเช่นเดียวกับชาวไทยลื้อบ้านอื่น ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียง ส่วนใหญ่แล้วจะมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ขออธิบายเพียงย่อ ๆ ดังนี้

- ประเพณีปีใหม่ ชาวบ้านจะจัดขึ้นในช่วงเดือนเมษายน คือช่วงสงกรานต์นั่นเอง และประเพณีปีใหม่มักทุกคนไม่ว่าจะไปทำมาหากินหรือแยกครอบครัวไปอยู่ภายนอกหมู่บ้าน ก็จะกลับมามันบ้านของตนเอง แล้วก็จะมีการกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงก็จะกลับมามันบ้านของตนเองแล้วก็จะมีการกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ มีทั้งทำกันในครอบครัวและทำร่วมกันทั้งหมู่บ้าน

ในครอบครัวก็จะมีรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ เช่น ปู่ย่า ตายาย บิดามารดา ครูอาจารย์ ที่เคยรับเอาความรู้และเวทย์มนต์คาถา ส่วนประเพณีที่ทำร่วมกันได้แก่ การไปทำบุญที่วัด ขนทรายเข้าวัด (ก่อนเจดีย์ทราย) สงเคราะห์หมู่บ้าน สร้างน้ำพระและดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ ที่อายุมากที่สุดที่บ้านและพ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) นอกนั้นก็มีการสนุกสนานกันในระหว่าง

ครอบครัวและมีการละเล่นกันไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ถือว่าช่วงนี้เป็นช่วงแห่งการพักผ่อนการทำงาน
ของชาวบ้านเพื่อเป็นการรวมเครือญาติ

- ประเพณีกินข้าวใหม่ (กินข้าวใหม่) หลังเก็บเกี่ยวข้าวและนำเอาข้าว
เข้าบ้านกันเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านทุกครัวเรือนก็จะนำเอาข้าวเปลือก (จำนวนเท่าใดก็ได้แล้วแต่
ศรัทธา) เอามารวมกันที่วัดและร่วมกันจัดพิธีทำบุญ ซึ่งมีความเชื่อกันว่าข้าวใหม่จะต้องทำไปทำบุญ
เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่เทวดาบรรพบุรุษ เจ้ากรรมนายเวร รวมถึงผู้ล่วงลับไปแล้ว ฯลฯ และเป็น
การตอบแทนพระคุณให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ได้ช่วยให้ชาวองงามดี มีผลผลิตสูง และประเพณี
นี้ทุกครัวเรือนจะขาดไม่ได้ ดังนั้นจึงหยุดงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะไปไร่ไปสวนหรือไปทำงานอื่น ๆ ถือเป็น
ประเพณีที่สำคัญ

- ประเพณีสงฆ์ ชาวบ้านเชื่อว่าผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยนั้นอาจจะถูกผู้มารบกวนแม้
ว่าจะอยู่ในระหว่างการรักษาที่บ้านหรือโรงพยาบาลก็ตาม คนในครอบครัวก็จะขอให้ผู้เฒ่าผู้แก่ใน
หมู่บ้านหรือหมอพื้นบ้านช่วยทำพิธีสงฆ์ให้และบางคนพอสงฆ์แล้วอาการดีขึ้นจนกระทั่งหาย ด้วยเหตุนี้
จึงทำให้ชาวบ้านมีระบบความเชื่ออยู่

- ประเพณีสูชั้วญ การสูชั้วญส่วนใหญ่จะทำในกรณีหลังจากการเจ็บป่วยแล้ว
ซึ่งเชื่อว่าคนป่วยมักจะชั้วญตกหายไป จึงมีพิธีสูชั้วญเพื่อเรียกชั้วญกลับคืนมาหาเจ้าของและกรณีบาง
คนจะออกไปที่อื่นนาน ๆ หรือไปไกล ๆ ก็จะมีการสูชั้วญก่อนไปซึ่งเชื่อว่ามิชั้วญให้เป็นสิริมงคลติด
กับตัวไป และรวมถึงไม่ให้ชั้วญได้ตกหายไปไหนให้อยู่กับเนื้อกับตัว ส่วนผู้ทำพิธีสูชั้วญส่วนมากจะ
เป็นหมอพื้นบ้านหรือบางคนก็เรียกว่าหมอสูชั้วญ มักจะเป็นผู้ชายที่สูงอายุ

4.5 สภาพด้านการแพทย์และสาธารณสุขของชุมชน

การแพทย์และการสาธารณสุขของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบ ผู้วิจัยขออธิบาย
ออกเป็น 2 ส่วนคือ ในกรณีรับบริการด้านสุขภาพอนามัยจากแพทย์แผนปัจจุบันกับการดูแลสุขภาพ
แบบดั้งเดิม

ในอดีตการแพทย์และการสาธารณสุข ของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบเหมือนกับชุมชนทั่วไป นั่นก็คือ สมัยก่อนชาวบ้านได้พึ่งพาอาศัยในการดูแลความเจ็บป่วยตามมีตามเกิดบ้าง อาศัยยาสมุนไพรกลางบ้านบ้าง อาศัยหมอพื้นบ้านบ้าง เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวบ้านในชนบทในสมัยก่อนมักจะพึ่งพากับธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ และอาศัยประสบการณ์ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากบรรพบุรุษสืบทอดกันต่อมารุ่นสู่รุ่น แล้วก็แนะนำคนอื่น ๆ ต่อไป ซึ่งบางเรื่องคนในชุมชนจะมีความรู้ในการป้องกันดูแล รักษาสุขภาพ โดยไม่มีใครสั่งสอนเพราะว่าความสัมพันธ์จากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของประชาชนในชุมชน ได้ให้ชาวบ้านเรียนรู้ไปโดยไม่รู้ตัว แล้วก็จํานำไปปฏิบัติแล้วยังบอกเล่าให้คนอื่น ๆ ต่อไป เช่น สตรีก็จะมีความรู้เรื่องการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพของตนเองเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ การคลอดลูก การเลี้ยงลูก ส่วนผู้ชายก็มีความรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง เช่นการห้ามเลือดด้วยยาสมุนไพร ด้วยเวทมนต์ เป็นต้น และหากเป็นการดูแลรักษาสุขภาพที่เป็นเรื่องเฉพาะทางซึ่งไม่ใช่เป็นเรื่องปกติทั่วไป ก็จะมีอาศัยหมอพื้นบ้านในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียง เป็นผู้ให้การดูแลรักษาการเจ็บป่วย

การดูแลรักษาสุขภาพของตนเอง ชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบโดยวิธีการดั้งเดิมด้านการรักษากับหมอพื้นบ้านหรือแพทย์แผนโบราณด้วยสมุนไพร ก็ยังคงมีอยู่และผู้เจ็บป่วยก็ยังคงไปให้หมอพื้นบ้านดูแลรักษาทุกวัน ซึ่งจะเห็นว่าการรักษาการเจ็บป่วยก็ยังอาศัยความเชื่อทางเวทมนต์คาถาหรือยาสมุนไพร และการนวดในการรักษาของชาวบ้านก็ยังมิได้หายไปตามหมอพื้นบ้าน ซึ่งหมอพื้นบ้านนั้นวันจะมีเหลือหน่อยลง เนื่องจากมีการสืบทอดกันค่อนข้างน้อยและในแวดวงที่จำกัด ส่วนใหญ่จะมีการสืบทอดกับทางเครือญาติ ประกอบกันมีผู้สนใจที่จะเรียนมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากผู้ที่เรียนจะต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรเท่าที่สามารถจะเป็นหมอพื้นบ้านได้ และมีขั้นตอนในการเรียนรู้สลับซับซ้อน มีกฎและข้อห้ามบางประการที่ผู้เรียนจะต้องยึดถือปฏิบัติ เว้นแต่บางคนเรียนรู้เล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อนำไปใช้ในครอบครัวเท่านั้น ซึ่งคนในบ้านแม่สาบส่วนใหญ่แล้วผู้สูงอายุจะมีวิชาความรู้ด้านเวทมนต์คาถา และรู้จักการปรุงยาสมุนไพรเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งความรู้เหล่านี้ก็จะเป็นรู้ติดตัวเพื่อนำไปใช้ในครอบครัวและเครือญาติเท่านั้น ซึ่งบางคนก็ไม่เรียนรู้จากหมอพื้นบ้าน แต่จะเรียนรู้จากผู้เฒ่าผู้แก่ที่ได้ถ่ายทอดสืบทอดกันมาและบางเรื่องก็สังเกตจาก

ผู้ใหญ่สมัยก่อนแล้วจดจำเอามาใช้ในทุกวันนี้ ความรู้เหล่านี้ถือว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ยังใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพทั้งของตนเองและเครือญาติ ตลอดจนถึงเพื่อนบ้านที่มีความศรัทธาในการรักษาก็ยังคงใช้วิธีการรักษาพื้นบ้านควบคู่กับการแพทย์แผนปัจจุบันและมีให้เห็นอยู่เสมอ ๆ

โรงพยาบาลอำเภอสะเมิงตั้งอยู่ หมู่ที่ 10 ตำบลสะเมิงใต้ ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2525 เพื่อบริการให้ความช่วยเหลือรักษาผู้เจ็บป่วยในท้องที่ตำบลสะเมิงใต้ และตำบลใกล้เคียง ซึ่งไม่ห่างไกลจากบ้านแม่สาบมากนัก ใช้เวลาเดินทางโดยรถยนต์ ประมาณ 10 นาที นอกจากนี้ยังมีร้านขายยา 1 แห่ง อยู่ในตำบลสะเมิงใต้ ซึ่งชาวบ้านแม่สาบมีทางเลือกในการรับบริการได้หลายแห่งหลายวิธี อาจเป็นเพราะตำบลสะเมิงใต้ มีที่ว่าการอำเภอสะเมิงตั้งอยู่จึงเป็นตำบลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี จึงทำให้มีความพร้อมด้านปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตและชาวบ้านแม่สาบยังได้อยู่ในโครงการ "ศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน" (ศสมช.) ซึ่งอยู่ในความดูแลให้ความช่วยเหลือจากโรงพยาบาลอำเภอสะเมิง และมีอาสาสมัครในหมู่บ้าน จำนวน 12 คน ได้ผ่านการอบรมจากโรงพยาบาลอำเภอสะเมิงมาแล้ว และอาสาสมัครเหล่านี้มีหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาด้านสุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อม รวมถึงช่วยเหลือผู้ป่วยในเบื้องต้นแล้วก็นำส่งโรงพยาบาลสะเมิง นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์และให้ความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนในด้านสุขภาพอนามัยโดยผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น หอกระจายข่าวหมู่บ้านหรือเสียงตามสาย แผ่นพับ โปสเตอร์ รวมทั้งร่วมชี้แจงในการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านและมีกองทุนยาเพื่อจำหน่ายยารักษาโรคให้แก่ประชาชนในชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นเครือข่ายในการสาธารณสุขของหมู่บ้านได้อีกทางหนึ่ง ในปัจจุบันคนส่วนใหญ่นิยมไปตรวจและรักษาโรคภัยไข้เจ็บที่โรงพยาบาลสะเมิง

4.6 การเมืองและการปกครองของชุมชน

บ้านแม่สาบมีการปกครองในรูปของสุขาภิบาล อยู่ในเขตความรับผิดชอบของสุขาภิบาลตำบลสะเมิงใต้ มีผู้นำเป็นทางการ (พ่อหลวงอินรบ นุทธโส) ได้แบ่งโครงสร้างการปกครองเพื่อปกครองดูแลความเป็นอยู่ของหมู่บ้าน โดยได้แบ่งออกเป็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ฝ่ายปกครอง
2. ฝ่ายพัฒนาและส่งเสริมอาชีพ
3. ฝ่ายการศึกษาและวัฒนธรรม
4. ฝ่ายการคลัง
5. ฝ่ายสวัสดิการและสังคม
6. ฝ่ายสาธารณสุข

ประชาชนได้เลือกผู้ทำหน้าที่ประธานคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบฝ่ายนั้น ๆ และหมู่บ้านได้มีคณะกรรมการกลางหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจำนวน 2 คน เป็นรองประธาน และประธานคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ฝ่ายละ 1 คน ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 2 คน รวมจำนวนคณะกรรมการกลางหมู่บ้านมี 11 คน ส่วนคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ จะมีฝ่ายละไม่เกิน 7 คน คณะกรรมการทุกฝ่ายจะดำเนินการหรือมีบทบาทที่ต่อเนื่องเมื่อมีกิจกรรมของหมู่บ้าน โดยปกติกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การไปประชุมของทางราชการ ที่ได้เชิญมา เว้นแต่การประชุมอบรมที่มีลักษณะความชัดเจนเกี่ยวข้องกับฝ่ายใดก็จะมอบหมายให้ฝ่ายที่รับผิดชอบนั้น ๆ ไปประชุมและนำมาปรึกษาหารือคณะกรรมการเพื่อดำเนินการในหมู่บ้าน และหากมีส่วนราชการหรือหน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปในหมู่บ้าน เพื่อจะดำเนินการใด ๆ ผู้ที่รับผิดชอบคือผู้ใหญ่บ้าน เว้นแต่ผู้ใหญ่บ้านมีภารกิจอื่นก็จะมอบหมายให้ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านคนใดคนหนึ่งรับผิดชอบในการอำนวยความสะดวก

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนจากประสบการณ์ของผู้วิจัยเอง ได้เข้าไปหมู่บ้านแม่สาบครั้งแรกก็ได้ไปขออนุญาตและชี้แจงให้ผู้ใหญ่บ้านทราบ ซึ่งในระหว่างผู้วิจัยเก็บข้อมูลอยู่นั้น ผู้วิจัยมีความประสงค์จะสนทนากลุ่มกับคนในชุมชน โดยได้ขอความกรุณาจากผู้ใหญ่บ้าน ได้ช่วยนัดหมายกลุ่มเป้าหมาย (หมอนพื้นบ้าน) จะเห็นได้ว่า หมู่บ้านแม่สาบได้มีการปกครองในลักษณะเป็นทางการ ซึ่งมีรูปแบบที่เป็นตัวแทนของภาครัฐบาลมากกว่าการปกครองที่มีอยู่อย่างปกติธรรมดา ธรรมชาติของชุมชน

ระบบการเมืองการปกครองของชุมชนจึงทำหน้าที่เพื่อความคุ้มครองและกลไกทางสังคมอย่างเป็นทางการเป็นกรณี ผู้นำชุมชนได้รับข้อราชการประชุมประจำเดือนจากที่ว่าการอำเภอ แล้วจะนำเอาข้อราชการเหล่านั้นมาประชุมประชาชนในหมู่บ้านและแจ้งให้ถือปฏิบัติ

ชุมชนบ้านแม่สาบ ในขณะนี้ไม่มีปัญหาความขัดแย้งหรือหลีกเลี่ยงการประพฤติปฏิบัติในด้านการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ชุมชนได้มีการปกครองกันอย่างสงบสุขและเรียบง่าย พร้อมกับส่งเสริมสนับสนุนการเมืองการปกครองของประเทศด้วยการเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยลื้อเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร

ชุมชนบ้านแม่สาบ หมู่ที่ 1 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนต่างวัฒนธรรมคือ เป็นชาวไทยลื้อ เป็นชุมชนที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาพฤติกรรมของการถ่ายทอดความรู้ทางด้านการรักษาพยาบาลและการส่งเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชนในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้

จากการที่ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ ในการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรของประชาชนบ้านแม่สาบ หมู่ที่ 1 ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ประชาชนในชุมชนแห่งนี้เป็นคนไทยลื้อและจะมีความสัมพันธ์กันเหนียวแน่น เนื่องจากความเป็นวงศ์ญาติ ญาติพี่น้องเดียวกัน การถ่ายทอดความรู้ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องใดก็จะใช้วิธีบอกเล่าหรือทำให้ดู แล้วก็จดจำสืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น แต่การถ่ายทอดความรู้บางอย่างก็จะมีพิธีกรรมเข้าไปเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเรียนรู้ที่จะเป็น หมอยา ผู้เรียนจะต้องมีการชันครู เพื่อถวายตัวเป็นลูกศิษย์และผู้เป็นครูก็จะถ่ายทอดให้นับตั้งแต่การให้รู้จักต้นสมุนไพร (ต้นยา) และแหล่งสมุนไพร วิธีการเก็บสมุนไพร กรรมวิธีในการนำสมุนไพรมาทำเป็นยา (ทางภาคเหนือเรียกว่า "เข้ายา") นอกจากนี้ ยังมีเวทย์มนต์คาถากำกับตัวยา ซึ่งลูกศิษย์จะต้องท่องจำให้ได้โดยมีความเชื่อว่าจะทำให้ยาสมุนไพรนั้นศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิฤทธิ์

สำหรับการถ่ายทอดความรู้เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นเรื่องปกติวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น ท้องอืด ผู้รู้ก็จะบอกให้ไปนำเอาหัวไพรนำมาฝนใส่น้ำแล้วดื่ม แก่ท้องอืด หรืออุบัติเหตุของมีคมก็จะระงับเลือดด้วยการให้ไปเอาใบต้นสาบเสือมาทุบ แล้วนำเอาน้ำและกากพอกปิดแผล จะทำให้เลือดหยุดไหล แล้วช่วยสมานแผลด้วย เหล่านี้นับเป็นต้น

จากการถ่ายทอดความรู้การรักษาพยาบาลของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบ ผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างจากการที่ได้สัมภาษณ์บางคน สรุปได้ดังนี้

พ่อหนานสม (จา) สุวรรณเรือง อายุ 68 ปี

ได้เล่าว่า เรื่องยาสมุนไพรพวกเราชาวไทยลื้อได้ฟังพามาตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ทวด แล้วถ่ายทอดให้ลูกหลานสืบต่อกันมา ซึ่งบางคนก็เรียนรู้เพื่อนำไปใช้ในชีวิตครอบครัว เครือญาติ บางคนก็สนใจที่จะนำไปเป็นหมอพื้นบ้าน การถ่ายทอดความรู้มีหลากหลาย เช่น

- เรียนเพื่อเก็บนำไปใช้ก็จะเรียนรู้แบบง่าย ๆ และจะไม่ลับซับซ้อน

- เรียนเพื่อนำไปประกอบอาชีพ ก็จะเรียนรู้แบบมีพิธีกรรมคือ จะต้องขึ้นครูเรียนจากตำราที่ได้รับสืบทอดกันมา และมีการทดลองฝึกรักษา จากการสัมภาษณ์พ่อหนานสม ได้มีข้อสังเกตว่า ปัจจุบันการถ่ายทอดความรู้เรื่องยาสมุนไพรอยู่ในวงแคบ ๆ เฉพาะผู้ที่สนใจส่วนมากจะเป็นผู้ใหญ่ที่มีอายุมาก ๆ ส่วนคนรุ่นปัจจุบันให้ความสนใจที่จะเรียนรู้น้อยมาก

แม่ก่องคำ ยะมะโน อายุ 58 ปี อาชีพทำนา

ได้เล่าให้ผู้ศึกษาพอสรุปได้ว่า แม่ก่องคำ ยะมะโน ได้สืบทอดความรู้มาจากพ่อคำนวล ยะมะโน ซึ่งเป็นพ่อ และมีอาชีพหมอพื้นเมืองรักษาโรคด้วยสมุนไพรให้แก่คนในหมู่บ้าน แล้วพ่อคำนวล ก็ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ลูกหลาน ซึ่งได้สืบทอดกันมาจนปัจจุบันนี้ แม่ก่องคำ ได้พูดถึงการเรียนรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากพ่อว่า "ความู้เรื่องยาสมุนไพร แม่ได้เขียนมาปอ มีการถ่ายทอดกันมาเป็นทอด ๆ ถ้ามีโรคภัยไข้เจ็บมะโต ก็ลองใจสมุนไพรที่เขียนขึ้นมา ถ้าได้ผลดีก็จะบอกกันต่อ ๆ ไป แต่ถ้าไม่ได้ผลก็จะทดลองใหม่ และส่วนมากแม่หญิงจะไม่สนใจเขียนเรื่องยา"

(ความรู้เรื่องยาสมุนไพร แม่ก่องคำได้เรียนมาจากพ่อ และสืบทอดจากบรรพบุรุษ ถ้าหากมีโรคภัยไข้เจ็บเมื่อใดก็จะทดลองใช้ยาสมุนไพรที่เรียนรู้มา ถ้าได้ผลดีก็จะบอกให้คนอื่นต่อ ๆ ไป แต่ถ้าไม่ได้ผลดีก็จะทดลองใหม่ และส่วนมากผู้หญิงจะไม่สนใจเรียนรู้เรื่องยา) แม่ก่องคำยังได้บอกอีกว่าลูกหลานบางคนถ้าเจ็บป่วยเมื่อไร จึงจะเชื่อว่าสมุนไพรรักษาให้หายได้ แต่ถ้าคนใดไม่เคยเจ็บป่วยไม่ได้ใช้กับตัวเองก็จะยังไม่ค่อยเชื่อ และแม่ก่องคำยังถ่ายทอดให้คนอื่น ๆ ด้วย หากใครสนใจซึ่งไม่หวงความรู้และยังมีอรรถาธิบายอีกด้วย มีอารมณ์เยือกเย็น พุดจาไฟเราะ

แม่ป่า จันทมงคล อายุ 72 ปี

แม่ป่า เป็นหมอพื้นบ้านชาวไทยลื้ออีกผู้หนึ่งที่เรียนรู้มาจากเพื่อนบ้านชื่อพ่ออยู่ หนานทิด เป็นคนเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว แล้วได้มีภรรยาในหมู่บ้าน พ่ออยู่หนานทิด ได้สอนให้แก่ผู้ที่สนใจ โดยแม่ป่า จันทมงคล ได้เรียนเรื่องยาสมุนไพรเมื่ออายุประมาณ 40 ปีเศษ และได้เรียนจากหลาย ๆ คน ทั้งในบ้านและนอกบ้าน นอกจากเรียนกับพ่ออยู่หนานทิดแล้ว ไปเรียนกับครูบา (พระ) จุ่ม วัดป่ายางหนาด อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ แล้วได้เขียนเป็นตำราไว้เช่น

ตำรายาแก้ลมชัก เนื่องจากอาหารเป็นพิษประกอบด้วย

1. ย่างควา 3 ทาง
2. บุดิน 3 ทาง
3. ผักปลิงนก 3 ทาง
4. เปลือกกอก
5. เปลือกหวัด
6. เปลือกทองหลาง
7. เปลือกกล้วยดิบ
8. ข้าวเจ้าสาร

วิธีปรุงยา นำเอาของทั้ง 8 อย่างมา โขลกผสมกับอาหารหรือสิ่งที่คนนั้นรับประทานแล้ว เป็นพิษหรือแสบ โขลกให้จนได้น้ำแล้วนำเอาน้ำจากที่โขลกได้ 3 หยด ไปใส่น้ำให้ดื่ม

พ่อหลวงปันคำ สารเม อายุ 63 ปี

มีอาชีพเป็นหมอยาและหมอคางา ได้เล่าให้ผู้ศึกษาทราบถึงการเรียนรู้การเป็นหมอยา และหมอคางา

ชั้นแรก ผู้เรียนจะต้องตั้งชั้นยกครู (ไหว้ครู) และศึกษาจากตำราซึ่งเป็นสมุดข่อย ในชั้น ตอนตั้งชั้นนี้ต้องเรียนท่องคาถาชำม (คงกระพัน) ให้ได้และจำกัดเวลาเรียนด้วย

ชั้นที่สอง ผู้เรียนสังเกตและร่วมกับหมอช่วยกันดูแลรักษาผู้เจ็บป่วย จนกระทั่งผู้เรียนมีความเข้าใจและชำนาญ

ชั้นที่สาม ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมและรู้จักกตัญญูแก่ผู้มีพระคุณ รู้จักการช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน

พ่อหลวงปันคำ ได้เรียนรู้มาจากผู้รู้ในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน และสมัยก่อนโรงพยาบาลอยู่ห่างไกลไปมาไม่สะดวก คนส่วนมากจะเรียนรู้สืบทอดกันเพื่อจะใช้รักษาญาติพี่น้อง ถ้าคนไหนสนใจมากก็จะเก่งจนกระทั่งคนในหมู่บ้านยอมรับ

พ่อหลวงปัน พุทธใส อายุ 83 ปี

อาชีพหมอสมนไพรและเคยเป็นผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) ได้เล่าถึงการรับสืบทอดตำรายา สรุปลงได้ว่า เมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มเคยเป็นทหารระดม อายุประมาณ 30 ปีเศษ ได้พบคนแก่เป็นเงินย้อยที่ชายแดนไทย-ลาว (เมืองเชียงตุง) และได้พบเห็นเงินย้อยไม่ทราบชื่อเป็นหมอยารักษาโรคโดยใช้สมุนไพรรักษา แล้วขอสืบทอดตำรายา ในตอนแรกเงินย้อยไม่ยอมให้เกรงว่าจะทำให้ตัวเองมีคู่แข่งขายยาในแถบนั้น และพ่อหลวงปันก็ได้บอกว่าไม่ได้เป็นคนเชียงรายและพยายามทำความดี แล้วในที่สุดก็ยอมบอกตัวยาให้และจ่ายค่าสืบทอด (ค่าเรียน) ประมาณ 350 บาท โดยปกติเขาจะให้ลูกหลานสืบทอดเท่านั้น และตำราที่ได้รับรักษาโรคต่าง ๆ เช่น ถ่ายเป็นเลือด ปวดท้อง ปวดเอว

นอกจากนี้ พ่อหลวงปัน ได้เรียนเวทย์มนต์คาถาจากพระ ชาวบ้านเรียกว่า ครูบาผู้เรียนเกี่ยวกับการรักษากระดูกหัก เช่น ขาหัก โดยพ่ออยู่บ้านเคยไปรักษาตัวเองแล้วขอสืบทอด มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้เรียนรู้คือ มีส่วยดอกไม้ 1 ชุด สดางค์แดง 15 สดางค์ 25 สดางค์

และแถบคั้งภายหลัง ได้เพิ่มค่าชั้นครูเป็น 32 บาท ปัจจุบันนี้เป็น 100 บาท ทางเหนือเรียก การรักษานี้ว่า "คาถาชวากฤษ" ใช้ในการรักษากระดูกหักและยังรักษาสุนัขบ้ากัดคน โดย เสกเป่าไล่ใบก้อม (พันธุ์ไม้ภาคเหนือ) โดยเอาใบไม้ตำแล้วเสกคาถานำไปพอกแผลเพื่อดูเอา พิษออก

พ่อหลวงปั่น ยังได้รับการถ่ายทอดความรู้จากป้าใบลาน เป็นมรดกของครูบาอินปู่ทา ชาวไทยลื้อ แล้วครูบาอินมรดกภาพ ตำรายานี้ก็ตกทอดมายังลูกหลาน แล้วลูกหลานครูบาอินไม่เคยบวชจึงไม่กล้าสืบทอด จึงนำมามอบให้พ่ออยู่ปั่น แล้วนำมาศึกษาทดลองปรุงยาตามตำรา ซึ่งในตำรา ป้าใบลานจะบอกชื่อต้นยา รักษาโรคอะไร วิธีการปรุง สรรพคุณยา วิธีใช้รักษา จะเขียนไว้ใน ใบลานซึ่งพ่อหลวงปั่น ได้อ่านให้แก่ผู้วิจัยฟังหลายชนิด

พ่อหนานชื่น ไชยานะ อายุ 71 ปี

เป็นหมอนพื้นเมือง และยังเป็นสมาชิกสมาคมผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณ ภาคเหนือ โรงพยาบาลบรรเทาทุกข์ภาคเหนือ และเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ โครงการตามพระราชดำริสวนป่า สมนไพร จังหวัดเชียงใหม่

กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดของพ่อหนานชื่น ได้เริ่มเรียนมาสับบวชเรียนขณะที่ เป็นสามเณรวัดแม่สาบเหนือ และได้ไปรับใช้ครูบาโพธา นีระโต วัดแม่สาบใต้ ซึ่งวัดอยู่ไม่ห่าง ไกลกัน คอยไปปรนนิบัติครูบาและคอยรับใช้ เช่น เอาต้นสมุนไพรรักษาโรคไปเก็บต้นยาจาก ทุ่งนาบ้าง ตามป่าบ้าง ตอนแรกครูบาจะบอกว่าต้นไม้นั้นใดมีสรรพคุณรักษาโรคอะไรได้บ้าง แต่ การปรุงครูบาจะไม่ยอมบอกใครทราบ ความที่อยู่ใกล้ชิดครูบาบ่อย ๆ พ่อหนานชื่นก็แอบดู แอบ เรียนแบบ และก็ได้นำมาทดลองแต่ก็ไม่ดีเท่าไรนัก ในภายหลังครูบาก็เห็นพ่อหนานชื่นสนใจก็เลย ได้บอกวิธีผสมยา ในตอนแรกจะสอนให้ทำยาธาตุ

ปัจจุบันพ่อหนานชื่น ได้เรียนรู้จากตำราสมุนไพรรจากมูลนิธิแพทย์แผนโบราณภาคเหนือ มี ทั้งสอนในห้องเรียน มีคู่มือศึกษาค้นคว้าโดยเรียนเฉพาะวันอาทิตย์

กระบวนการรักษาของพ่อหนานชิ้น จะใช้ 2 ทางคือ ไสยศาสตร์และทานยาสมุนไพรควบคู่กัน และจะต้องรักษาตามธาตุของแต่ละคน โดยนำเอาข้อมูลหลายอย่างมาพิจารณาได้แก่ คนใช้เกิดในฤดูใด (ร้อน ฝน หนาว) และควรกินยาอะไร ยาร้อน ยาเย็น ยาหวาน ยาขม หรือ ยารสสุขุม

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์อีกหลาย ๆ คนก็พบว่า ส่วนมากผู้สูงอายุประมาณ 50 ปีเศษ ๆ ขึ้นไป จะมีความเชื่อและยังคงอาศัยการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและทางไสยศาสตร์ เขาเชื่อว่ารักษาด้วยแผนโบราณแม้ว่าจะหายช้าแต่ก็หายสนิท และยังไม่ทำให้เสียเงินทองมากมาย ถ้าหากรักษาก็จะไปตำหั่วผู้รักษา (หมอยา) และราคาเท่าใดก็ได้ ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นไร บางคนก็เอาสิ่งของมาแทนเงิน แม้ยาบางชนิดหมอยาก็ปรุงไว้ขายบริการผู้ที่สนใจและมีความเชื่อ ซึ่งราคาก็ไม่แพงนัก ประมาณ 5 บาท 10 บาทเท่านั้น

จากการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยลื้อ เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรได้พบว่า

ผู้เรียน ส่วนใหญ่แล้วได้เริ่มต้นจากการเรียนหนังสือไทยและภาษาบาลีก่อน แล้วจึงจะไปเรียนรู้เรื่องยาสมุนไพร และผู้เรียนจะต้องมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่สำคัญ เช่น มีความสนใจ มีความอดทน มีคุณธรรม จริยธรรม และเป็นลูกหลาน ญาติพี่น้อง หรือผู้ใกล้ชิดกับหมอพื้นบ้าน และผู้เรียนส่วนมากจะมีอายุประมาณ 25 ปีขึ้นไป ส่วนมากเป็นผู้ใหญ่ไปแล้วที่สนใจจะรับการถ่ายทอดความรู้แบบพื้นบ้าน

ผู้สอน หรือผู้ให้ความรู้ สำหรับผู้ให้การถ่ายทอดนั้น ชาวบ้านเรียกกันว่า "พ่อหมอ" "แม่หมอ" ผู้ถ่ายทอดความรู้เป็นผู้ที่มีอายุประมาณ 50 ปีขึ้นไป เพราะว่าได้รับการสั่งสมประสบการณ์ในการรักษาเยียวยามามากพอสมควรและส่วนมากเป็นผู้ชาย และผู้ให้ความรู้มีทั้งบุคคลทั่วไป พระ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนบ้านแม่สาบ

การเรียนการสอน หรือ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ จากการที่ได้ทำการศึกษาหมอพื้นบ้านชุมชนบ้านแม่สาบ ได้พบว่า มีกระบวนการเรียนการสอน หรือการถ่ายทอดความรู้มีหลายรูปแบบ ได้แก่

- กระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยอาศัยการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งจะเห็นได้จากพ่อสอนหรือถ่ายทอดให้ลูกหลานของสมาชิกในครอบครัว และเพื่อนบ้านที่สนิทกันระหว่างผู้เรียนกับผู้ให้ความรู้ เช่น ครอบครัวของตระกูลยะมะโน ได้ถ่ายทอดสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ นับตั้งแต่ พ่อค่านวล แม่ก่องคำ อาจารย์จางค์ ยะมะโน เป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่งของชุมชนแห่งนี้

- กระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จากความเชื่อ ผู้เรียนที่สนใจจะเรียนรู้เรื่องสมุนไพรจริง ๆ โดยมีกระบวนการถ่ายทอด กล่าวคือ ให้ผู้เรียนได้ศึกษาจากตำรายา จนกระทั่งเข้าใจและจดจำได้ แล้วจากนั้น ผู้ถ่ายทอดความรู้ก็จะสาธิตหรือปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง และผู้เรียนก็ร่วมเรียนรู้ไปด้วย จนกระทั่งผู้เรียนเกิดความมั่นใจสามารถนำไปใช้ได้ ซึ่งแต่ละคนก็จะใช้เวลาแตกต่างกัน ตามความพร้อมและความสามารถของผู้เรียน และผู้เรียนบางคนหลังจากพอมีประสบการณ์ในการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรบ้างแล้ว ก็จะพยายามศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากบุคคลอื่น ๆ เช่น ผู้รู้ พระ ญาติพี่น้อง ปู่ย่าตายาย ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน และยังได้มีบางส่วนไปเรียนรู้จากสมาคมผู้ประกอบการโรคศิลปะแผนโบราณภาคเหนือ ตั้งอยู่ที่ 78/1 ถนนสายเชียงใหม่-หางดง ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสถาบันแห่งนี้ได้มีการถ่ายทอดการเรียนรู้โดยวิทยากรที่มีความรู้ความสามารถตามแขนงวิชานั้น ๆ ซึ่งมี 3 หลักสูตร ได้แก่ วิชาเภสัชกรรมแผนโบราณ (ใช้เวลาเรียน 1 ปี) วิชาเวชกรรมแผนโบราณ (ใช้เวลาเรียน 2 ปี) และวิชาการนวดไทยแผนโบราณ (ใช้เวลาเรียน 150 ชั่วโมง) การเรียนการสอนแห่งนี้จะมีเนื้อหาของหลักสูตรนั้น ๆ โดยเฉพาะ และมีสื่อการเรียนการสอนประกอบทั้งรูปภาพและของจริง เมื่อผู้เรียนได้ผ่านการวัดผลจากสมาคมแล้วทางสมาคมก็จะมีวุฒิบัตร หรือหนังสือสำคัญมอบให้ไว้เป็นหลักฐาน ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดนอกจากวิธีขัดเกลาทางสังคมในครอบครัวแล้ว ยังมีการถ่ายทอดจากบุคคลอื่น เช่น พ่อหลวงปันคำ สาธุเม แม่ป่า จันทมงคล เรียนจากพ่อหนานทิด เป็นต้น ส่วนพ่อหนานชื่น ไชยชนะ ได้บวชเรียนแล้วเรียนจากพระ แล้วก็ไปเรียนเพิ่มเติมจากสมาคมแพทย์แผนโบราณภาคเหนือ ในอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

การยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร

ประชาชนบ้านแม่สาบ หมู่ที่ 1 ตำบลสะเมิง ได้ทั้งหมู่บ้านเป็นไทยลื้อ มีขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาวเผ่าไทยลื้อ และปัจจุบันยังคงรักษาเอกลักษณ์ วัฒนธรรมสืบต่อกันมาให้เห็น เนื่องจากการติดต่อสื่อสารกับภายนอกไม่ค่อยสะดวก และอยู่ ห่างตัวอำเภอสะเมิง 7 กิโลเมตร ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาประชาชนเกี่ยวกับการยอมรับการรักษา พยาบาลด้วยสมุนไพรในชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มผู้สูงอายุ

ประชาชนกลุ่มผู้สูงอายุประมาณ 55 ปีขึ้นไป จากการสัมภาษณ์พบว่า ประชาชนกลุ่มนี้ มีความคุ้นเคยกับการดูแลสุขภาพเมื่อยามเจ็บป่วยด้วยวิธีแบบโบราณ โดยได้พึ่งพาหมอพื้นบ้าน มานานตั้งแต่สมัยเด็กโดย พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ได้เลี้ยงดูมาแบบโบราณและมีการบอกเล่าสืบ ต่อ ๆ กันมาให้ถือปฏิบัติในการดูแลสุขภาพ ซึ่งอาศัยสมุนไพรที่หาได้จากในบ้านที่ได้ปลูกไว้ และมีในบริเวณป่าใกล้บ้าน ซึ่งสมัยก่อนโรงพยาบาลอยู่ห่างไกลอยู่ในตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้น การที่จะเดินทางไปรักษาก็ยากลำบาก ถนนหนทางยากลำบากและฐานะยากจนด้วย ซึ่งจะ เห็นได้จากการสอบถามและสัมภาษณ์ผู้สูงอายุประมาณ 55 ปีขึ้นไปพบว่า ไม่ว่าจะเป็นผู้ชาย หรือผู้หญิง จะมีความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพด้วยยาสมุนไพรไม่มากนักน้อย และบางคนที่ให้ ความสนใจมากก็จะศึกษาจากผู้รู้ ศึกษาจากตำราที่ได้มาจากบรรพบุรุษทั้งไว้ให้ จนกระทั่งยึดเป็น อาชีพหมอพื้นบ้าน และหมอพื้นบ้านก็จะเก่งการรักษาต่างกัน บางคนเก่งเรื่องยาสมุนไพร บางคน เก่งเรื่องไสยศาสตร์ บางคนก็เก่งทั้ง 2 ทาง ซึ่งยังได้พบว่าถ้าหากทำการรักษาโรค หมอพื้นบ้าน จะใช้ทั้ง 2 อย่างควบคู่กัน จากการสัมภาษณ์หลาย ๆ คนได้บอกว่า จะทำให้ยาสมุนไพรนั้น ๆ มี สรรพคุณที่ดีและรักษาให้หายได้เร็ว และสมุนไพรที่ใช้ในการรักษายังพบว่าต้องใช้หลาย ๆ อย่าง มาปรุงผสมกัน ถึงอย่างไรก็ตามแม้ว่าปัจจุบันจะมีการแพทย์แผนใหม่และสามารถไปโรงพยาบาลได้ สะดวกกว่าสมัยก่อน แต่ยังมีอีกจำนวนไม่น้อยในกลุ่มคนที่สูงอายุยังมีความเชื่อและยังพึ่งพาการ รักษาโรคด้วยยาสมุนไพร

กลุ่มผู้ใหญ่

ประชาชนกลุ่มผู้ใหญ่ที่มีอายุประมาณ 25 ปีขึ้นไปนั้น ส่วนมากให้ยอมรับการรักษาโรคด้วยสมุนไพรเพียงบางส่วน บางเรื่องเท่านั้น เหตุที่คนกลุ่มนี้มีความเชื่อก็เพราะว่าบางโรคได้ไปรักษาจากโรงพยาบาลหรือสถานเอนามัยมาแล้วแต่ก็ไม่หายหรือบางอย่างก็ไม่หายขาด จึงได้กลับมาพึ่งพาสสมุนไพรรักษาจากหมอพื้นบ้านในหมู่บ้าน แต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก ซึ่งคนกลุ่มนี้ส่วนมากจะเป็นคนที่ค่อนข้างสมัยใหม่และอยู่ในวัยแรงงานที่จะต้องออกไปทำงานนอกบ้าน และไม่มีเวลาที่จะมาปรึกษาหารือคนแก่ในหมู่บ้าน หากเจ็บป่วยก็จะไปซื้อยาแผนปัจจุบันมารับประทาน ถ้าเป็นมากก็จะไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรือโม้กัคลินิก เนื่องจากว่าการรักษาพยาบาลแผนปัจจุบันส่วนมากรักษาให้หายได้รวดเร็ว และคนเหล่านั้นอยู่ในวัยที่จะต้องทำมาหาเลี้ยงชีพให้แก่ครอบครัว ดังนั้น ระดับความเชื่อของคนกลุ่มนี้ค่อนข้างจะหาคำถามที่ชัดเจนลงไปได้ยาก เนื่องจากบางคนก็ไม่เคยรักษาเกี่ยวข้องกับหมอพื้นบ้าน เว้นแต่บางคนที่เคยรักษามาแล้วเท่านั้น

กลุ่มเด็กและเยาวชน

กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มนี้เกือบจะทั้งหมดไม่ได้ให้ความสนใจในการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร เนื่องจากเด็กและเยาวชนส่วนใหญ่ยังไม่เคยรักษาด้วยสมุนไพร พวกเขาเคยแต่ไปโรงพยาบาลหรือคลินิก หรือซื้อยาแผนปัจจุบันมากินรักษา และจากการสัมภาษณ์ก็ยังไม่พบบ้างจากเด็กและเยาวชนที่เป็นลูกหลานของชาวไทยลื้อ หมอพื้นบ้านก็มีความเชื่ออยู่บ้าง และบางคนก็ยังไม่เคยได้ใช้ ผู้ที่มีความเชื่อก็เนื่องมาจากเห็นคนอื่นมารักษาและมาขอซื้อยาสมุนไพรด้วยตนเอง

การยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร จากการที่ได้ศึกษากลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มดังกล่าวข้างต้น พอที่จะอธิบายได้ดังนี้

ปัจจัยของการยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร ประกอบด้วย

ปัจจัยด้านวัฒนธรรม เนื่องจากชาวบ้านแม่สาบ เป็นชาวไทยลื้อที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเองเฉพาะ และมีความรักศรัทธาผู้อาวุโส ผู้มีพระคุณ ซึ่งการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร

เป็นการรักษาพยาบาลแลลพื้นบ้านมีมาแต่โบราณกาล จึงทำให้คนรุ่นหลัง ได้รับการถ่ายทอดและ ความเชื่อมาจากคนรุ่นก่อน ๆ สืบต่อกันมา จึงทำให้คนรุ่นหลัง ได้รับการถ่ายทอดและความเชื่อมา จากคนรุ่นก่อน ๆ สืบต่อกันมาจึงมีผลให้คนรุ่นหลัง ๆ โดยเฉพาะวัยผู้ใหญ่เกิดความเชื่อและศรัทธา ในการยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร และส่วนมากให้การยอมรับการรักษาพยาบาลทั้งแบบ พื้นบ้าน และแบบแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งทั้งกลุ่มผู้เป็นหมอพื้นบ้าน และผู้รับการรักษา

ปัจจัยด้านผลการรักษา จะมีให้พบเห็นอยู่เสมอว่า บางคนไปรักษาพยาบาลจากแพทย์แผน ปัจจุบัน แล้วอาการเจ็บป่วยไม่หาย จึงกลับมาทำการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน แล้วปรากฏผลให้ผู้ เจ็บป่วยหายจากโรคร้ายได้ เช่น นายจ๋านงค์ ยะมะโน มีอาการปวดหลัง ปวดเอว ไปรักษา พยาบาลจากโรงพยาบาลแล้วไม่หาย แล้วกลับมาบ้านไปรักษากับหมอพื้นบ้านจาก พ่ออ้อยหนานจา โดยนำเอาสมุนไพรมาต้มกิน ปรากฏว่าอาการทุเลาลงแล้วในที่สุดก็หายเป็นปกติ และนางหลัด อุตมดี มีอาการเจ็บดวงที่ท้อง ดวงมดลูก ใช้น้ำต้มของหมอลงบั้งคำ สาธุเม เพียง 1 มัดก็ หายสนิท ซึ่งปรากฏการณ์ของผลการรักษาจึงมีผลให้คนในชุมชนบางคนเกิดการยอมรับการรักษา พยาบาลด้วยสมุนไพร เนื่องจากว่าได้ประสบการณ์จากตัวเอง

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า ยังมีคนบางคน บางกลุ่ม โดยเฉพาะวัยรุ่นและ เด็ก ๆ สมัยใหม่จะใช้บริการการรักษาพยาบาลจากแพทย์แผนปัจจุบันมากกว่าแพทย์แผนโบราณ แต่บุคคลเหล่านี้ก็ได้ปฏิเสธจนสามารถบอกได้ว่า ไม่ยอมรับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร เด็ก และเยาวชนที่เป็นลูกหลานหมอพื้นบ้านก็มีความเชื่ออยู่บ้างและบางคนก็ไม่เคยได้ใช้ ผู้ที่มีความเชื่อ ก็เนื่องมาจากได้เห็นคนอื่นมารักษา และมาขอซื้อยาสมุนไพรไปรักษาด้วยตนเอง แล้วผลการรักษา ทุเลาลงแล้วหายเป็นปกติ